

HET EINDE VAN DE REBELSE DROOM

Gedurende de maanden februari en maart van dit jaar wist men in Gent uit te pakken met een zeer interessante tentoonstelling over de Gentse Calvinistische republiek (1578—1584) onder de benaming 'Het Einde van een Rebelse Droom' (Museum Vander Haegen, Veldstraat). Het is niet de eerste maal dat de ploeg rond Johan Decaevele ons verrast met een rijkgedocumenteerde manifestatie over één der roerigste episodes uit de Gentse geschiedenis. In 1983 kregen we bvb. 'Gentse Torens achter rook van Fabrieksschouwen' te zien over het wel en wee van de stad vorige eeuw. In het wezen van Gent zit trouwens zoveel stof voor dergelijke initiatieven ingebakken dat we nog één en ander mogen verwachten.

Voorals de catalogus (350 fr.) die eigenlijk meer een bundeling is van essays rond het thema, is de moeite waard. De talrijke prenten, teksten en foto's van voorwerpen uit de tentoonstelling dienen als illustratie. Elkeen die L.P. Boons Geuzenboek heeft gelezen en aan het laatste deel over Gent een verdere concrete en visuele invulling wil geven komt hier aan zijn trekken. Het mag echter wel verwonderlijk heten dat ondanks de eeuwenlange militante contrareformatie nadien, er zoveel zaken uit de periode van de Gentse republiek bewaard zijn gebleven.

Er wordt ingegaan op de groei van het protestantisme in Gent voor de republiek (o.m. het anabaptisme — ± 1530—, de beeldenstorm —1566—, uiteraard een politieke geschiedenis van de republiek zelf, een interessante bijdrage over het opzet van de zgn. calvinistische universiteit uit die dagen met een doorlichting van de academici, predikanten en studenten plus een studie over vorstelijke intochten uit die dagen (Anjoe, Farnese) waarover nog veel aanschouwelijke informatie blijkt te bestaan.

Intussen valt af te wachten of die 400ste verjaardag van de val van Antwerpen aanleiding zal geven tot even hoogstaande manifestaties en uitgaven als deze.

Wortels en voorgeschiedenis van het Gentse radicalisme

De absolute bloeiperiode van het middeleeuwse Gent was de 13de eeuw. De zgn. drappiers of lakenfabrikanten brachten de stad toen tot een ongekeerde bloei. Zij kochten de wol, produceerden en zorgden zelf voor handel en verkoop van de afgewerkte produkten. Er waren nauwelijks problemen met de wolstapel m.a.w. de wolaanvoer uit Engeland. De stad kende een expansie die — alle verhoudingen in acht genomen — doet denken aan die die gepaard ging met de industriële revolutie in de 19de eeuw. Qua bevolkingsaantal zou ze zelfs de 60.000 koppen overschreden hebben waardoor ze naast Keulen en na Parijs de grootste was boven de Alpen. In de 14de eeuw was er een marktverzaïgiging en kwam er een einde aan de economische groei. De wolaanvoer werd onzeker; men denke hierbij o.m. aan de moeilijkheden ca 1345 ten gevolge van de 100-jarige oorlog. De grafelijke partij steunde de Franse leenheer met als gevolg het afsnijden van de woltoevoer uit Engeland en daaropvolgend de eigengereide politiek van Jacob van Artevelde, die als leider van de Gentse weverspartij de belangen van zijn achterban wist te redden door de graaf terzijde te schuiven en onder Gentse leiding een neutrale koers te volgen in het Frans-Engels conflict. Gans deze episode illustreert dat de traditionele roerigheid van Gent zijn oorsprong vond in de internationale economische afhankelijkheid van een belangrijk deel van zijn bevolking. Dit bevolkingsdeel (vooral de wevers) zou met de regelmaat van een klok moeten vechten om de economische basis van zijn bestaan veilig te stellen. Essentieel is daarbij de dominerende positie van Gent in het graafschap Vlaanderen, een *conditio sine qua non* voor een gunstige handelspolitiek. In feite werd het een gevecht tegen de bierkaai want vanaf de 14de eeuw was de snee voorgoed van de drapperie. Gent "rentenierde" op standsprivileges zoals het fameuze 'lastbreken' en het stapelrecht op graan- en wijninvoer voor het gehele graafschap; dergelijke non-produktieve activiteiten brachten thans het meeste geld in de stadskas. De macht berustte nu dikwijls bij sociale groepen zoals patriciërs en de zgn. kleine neringen (zij die werkten voor de plaatselijke macht en bijgevolg minder afhankelijk waren van externe economische schommelingen of politieke conflicten), die een gematigd bewind voorstonden.

In de lange rij van conflicten en beroerten was de Gentse opstand tegen Keizer Karel's politiek van centralistisch absolutisme de laatste vóór de calvinistische republiek. Na de nederlaag degra-

deerde Karel V zijn geboortestad door de beruchte Carolijnse Concessie (1540). Socio-economisch werd Gent gedegradeerd tot een tweederangsprovinciestad door de schorsing van de voornaamste privileges (de oorkonden werden overgebracht naar Rijsel). De stadsversterkingen moesten geslecht worden en het zgn. Spanjaardenkasteel werd opgericht als dwangburcht. In deze toestand van vernedering met de kater van het 'stropdragen' nog vers in het geheugen lagen de kiemen van het radicalisme van 1578—'84. Wat het godsdienstige facet betreft, noteren we in Gent de eerste terechtstelling van andersgelovigen in 1530. Vanaf 1535 krijgen we een echte golf van protestantisme met de radicaalgeachte wederdopers. Zij hebben ook de zwaarste tol bij de inquisitie betaald (In Gent werden tussen 1530 en 1595 252 protestanten terechtgesteld waarvan 146 dopers). Na een iets kalmere periode was er de opkomst van het calvinisme, dat godsdienst wist te koppelen aan de aspiraties en noden van een vroegindustriële maatschappij. Het is dan ook logisch dat de calvinistische waarden aanvankelijk te vinden waren in de textielcentra van Zuid-Vlaanderen (Valencijn, Hondshoote, Armentières) en Doornik. In Gent wist het calvinisme vanaf 1555 ook een stevige basis te kweken waarin ook de gegoede klasse vertegenwoordigd was. Door de sterke, semi-clandestiene organisatie van de tegenkerk en de vastberadenheid van de calvinisten ontstond stilaan een periode van dubbele macht (hagepreken werden door eigen milities beschermd). Men schat het aantal calvinistische gezinshoofden in die periode te Gent op 12 % en het stadsbestuur, waar de calvinisten intussen ook al een voet binnen hadden, durfde zich omzeggens niet meer wagen aan openlijke vervolgingen tot ergernis van de centrale overheid. Dan volgde de wervelstorm van de beeldenstorm zelf (1566) waarbij in navolging van Zuid-Vlaanderen alle kerken en kapellen omzeggens vakkundig gesloopt werden (het 'Lam Gods' kon amper worden gered, bijna alle doeken van Hugo van der Goes, de enige Gentse Vlaamse primitief werden vernield). Een verschrikkelijke repressie van Alva volgde. Het uitverkoren jachtterrein van hoofdinquisiteur Titelmans, deken van Ronse, moest wel Gent zijn geweest als men vaststelt dat 10 % van de slachtoffers van de Bloedraad Gentenaars waren. In de loop van de jaren '70 stichtten de watergeuzen in Holland en Zeeland de eerste bevrijde gebieden, die een uitvalsbasis zouden vormen voor de anti-Spaanse krachten. Spaanse benden teisterden intussen de rest van het land en zaaiden overal onveiligheid en terreur. In 1576 wisten de Gentenaars het Spaanse garnizoen uit de dwangburcht

te verjagen. Hetzelfde jaar werd eveneens te Gent de beroemde Pacificatie getekend. Het laatste compromis onder de Nederlandse staten, voortspruitend uit de eensgezindheid over alle godsdienstbarrières heen, om alle vreemde troepen uit het land te weren. De pacificatie erkende het calvinistische karakter van Holland en Zeeland maar legde het katholicisme op als enige erkende godsdienst in de andere gewesten.

Wel en wee van de calvinistische republiek

De Gentse calvinistische republiek onstond op 28 oktober 1577 naar aanleiding van de volkstoeloop waar men het herstel van de privileges van vóór 1540 eiste. O.l.v. de Heer van Rijnhove werd een staatsgreep uitgevoerd waarbij de stadhouder van Vlaanderen (= de hertog van Aarschot) en de bisschoppen van Brugge en Ieper werden gevangen genomen. Een revolutionair 'comitee van achttien mannen' nam de teugels in handen en de privileges werden in triomf uit Rijsel teruggehaald. Uiteraard hadden de calvinisten een belangrijk aandeel in deze ontwikkelingen. In tegenstelling tot de Oranjegezinden, voor wie de Pacificatie van Gent een overwinning betekende, kon de calvinistische gemeenschap, die in Vlaanderen steeds meer openlijk optrad, zich onmogelijk schikken in de godsdienstige bepalingen van de pacificatie in casu het niet erkennen van het calvinisme in Vlaanderen. Na de machtsovername waren de kerken, de kloosters en de geestelijkheid uiteraard het mikpunt. De gebedshuizen werden witgekalkt en opengesteld voor de calvinistische eredienst, kerkelijke goederen werden op grote schaal aangeslagen en enkele bedelmonniken werden o.m. op verdenking van homoseksuele praktijken (!) terechtgesteld (mei 1578). De radicale tendenzen werden nog gesterkt wanneer de Staatse troepen door de Spanjaarden werden verslagen bij Gembloers (31 jan. 1578) en de Waalse malcontenten (later de unie van Atrecht (mei 1579)) een front openden in het Zuiden (val van Menen 1578). Nu Vlaanderen frontgebied geworden was en de nood tot zelfverdediging met de dag steeg, werd de Gentse bevolking bewapend en Gent weer tot een vesting gemaakt. Hiervoor werden dagelijks 400 mensen beurtelings aan het werk gezet tot het gigantische werk door dagloners werd overgenomen (voltooid in 1581). Men schakelde over op de moderne techniek van aarden wallen, bastions en waterschansen. Deze calvinistische stadsversterking zou enkele eeuwen intact blijven en aan Gent zijn driehoekige vorm bezorgen (thans de ringlanen). Zelfs Willem van Oranje,

voortdurend in conflict met het extremistische Gent (in dec. 1578 kwam hij de vrijlating v/d stadhouder en de bisschoppen persoonlijk, doch tevergeefs, bepleiten), sprak zijn grote bewondering uit voor deze onderneming. Gedurende het jaar 1578 veroverde Gent zich een dominerende positie in het ganse graafschap Vlaanderen. Alle steden (op Menen na) en het platteland werden zoniet goedschiks dan wel manu militari onder het gezag van de calvinistische republiek gesteld. De eersterangsrol van Gent, zoals ten tijde van Artevelde, was hersteld! Symbolisch werd het groot kanon (de Dulle Griet) van Oudenaarde naar Gent overgebracht. Overal werden naar Gents model 'comitees van achttien mannen' opgericht. Calvinistische prediking en basis-onderricht (o.m. alfabetisatie) werden gestimuleerd. Ondanks het grote machtsvertoon was er grote onenigheid in Gent. Rijkhove, die een Oranjeklant was, werd spoedig overvleugeld door Hembieze, die koos voor een orthodox calvinistisch republikeins staatsmodel naar Geneefs voorbeeld. De calvinistische 'internationale' onderkende het grote belang van Gent als voorpost en stuurde een groot aantal predikanten (o.m. vele vluchtelingen die Vlaanderen gedurende het hoogtepunt der inquisitie verlaten hadden). Dattenus was niet de minste onder hen : zijn vertaling van de Heidelbergse catechismus was één der bestsellers onder de calvinisten en hij had tevens de synode van Dordrecht voorgezeten. De Gentse positie werd op militair gebied versterkt door de komst van Johan Casimis van Palts en zijn ruiters. Niettegenstaande werd de druk vanuit het Zuiden (met Farnese als veldheer) steeds groter. Intussen werd in Gent getwist over het al dan niet aanvaarden van de katholieke prins van Anjou, een stroman van Oranje als nieuwe landvoogd voor de Nederlanden. Dit keer was het Rijkhove die het haalde en de radicale Hembieze moest zelfs in ballingschap vertrekken. Tijdens de voorbereidse- len voor de plechtige installatie van Anjou als landsheer vielen Oudenaarde (juli 1582) en het kasteel van Gavere. Gent lag thans in het bereik der 'paternosterknechten'. Hoe feller de druk op Gent hoe sterker de partij der 'peysmakers' werd. Gentsgezinde bolwerken vielen als domino's : ze werden militair genomen, uitgehongerd of omgekocht (in die periode beschikte Spanje over ontzaglijke inkomsten van de rooftochten in Centraal-Amerika). Voor Gent werd het nu alles of niets. Anjou had zich na de Franse furie in Antwerpen (januari 1583) voorgoed onmogelijk gemaakt; zijn politieke afgang spiegelde zich in Gent af met een verzwakking van de Oranjepartij. Hembieze werd als redder des vaderlands ingehaald maar naarmate Farnese de kring rond Gent steeds meer aaneensloot ging Hembieze zelf geheime contacten

aan met de vijand. De zaak kwam uit en Hembieze werd terechtgesteld (aug. 1584). Toen het Waasland, de graanschuur van Gent, door verraad in Spaanse handen werd gespeeld en ook de Schelde nabij Wetteren werd afgegrensd kwam Gent in een ware wurg-greep te liggen. In september 1584 gaf het uitgeputte Gent zich over en Farnese kon zich thans ten volle op Antwerpen concentreren. Het dient gezegd dat Farnese naar maatstaven van die tijd de stad zeer goedertieren behandelde. Zij die zich niet weer tot het katholicisme wilden laten bekeren mochten in een tijdspanne van 2 jaar de stad vrij verlaten. Zo'n 20.000 Gentenaars gingen op dit aanbod in en emigreerden naar het Noorden.

Het calvinistisch onderwijs

De synode van Dordrecht (1578) stipuleerde tal van richtlijnen om de verspreiding van het calvinisme te bevorderen. Het onderwijs nam daarin een belangrijke plaats in. Vooral aan het laagste echelon, het basisonderwijs werd bijzondere aandacht geschonken. Nu de Bijbel in de volkstaal werd gedrukt, bestudeerd en verkondigd, kwam het erop aan via een grootscheepse alfabetisatiecampagne het volk deelachtig te maken aan de nieuwe religie. Alle beschikbare predikanten werden tot in de kleinste dorpen uitgezonden. De nieuwe leerstellingen vervat in een algemene catechismus werden, overigens niet steeds met succes, aan de man gebracht. Naast het volksonderwijs waren er in Gent een 12-tal Latijnse scholen. Het lerarenkorps bestond veelal uit teruggekeerde vluchtelingen aangevuld met Duitsers en Franse Hugenoten. Zij werden bezoldigd met de opbrengst van de verkoop van aangeslagen Kerkelijke goederen. In het predikherenklooster (het huidige Pand) werd een academie gehuisvest, met de alures van een ware universiteit : zij bestond uit 5 klassen en de docenten waren bekende geleerden uit die dagen. Velen kwamen graag naar Gent omdat de werksfeer en de mogelijkheden tot onderzoek er vrijer waren dan bvb. in Leiden. Zowel in de Latijnse scholen als in de academie werden in de eerste plaats predikanten gevormd. 's Namiddags werd in de in-beslag-genomen kerken onder ruime publieke belangstelling duchtig geoefend. Er werd, in de geest van de tijd, ook veel aandacht besteed aan de Griekse en Romeinse klassieken. In het kielzog van deze belangstelling kwamen de exacte wetenschappen ook goed aan hun trekken in een geest van vrij onderzoek (uiteraard te begrijpen naar maatstaven van die tijd). Ook de wijsbegeerte was een uitverkoren stokpaardje : redeneertechnieken zoals deduceren e.d. werden bestudeerd en toegepast. Men probeerde aan de gods-

dienst een zo groot mogelijke rationele onderbouw te bezorgen. Regelmatig zag men in de kerken, bij wijze van oefening of examen, studenten een thesis verdedigen t.o.v. een college van professoren. Een uitgebreide portrettengalerij van docenten, predikanten en beursstudenten vindt men terug in de catalogus. Vermeldenswaard is trouwens het fenomeen van de beursstudenten. Zij waren met enkele tientallen en werden soms rechtstreeks gepatroneerd door één of andere calvinistische gemeente (bvb. de vluchtelingenkerk van Londen). In het calvinistische kamp was er in die tijd een eenstemmige waardering voor de inspanningen van het Gentse stadsbestuur voor het onderwijs. Tekenend is het feit dat zelfs in september 1584, tot het bittere einde, de bezoldigingen van de leraren nog stipt werden uitgekeerd. Na de capitulatie vinden we de meeste Gentse of in Gent gevormde geleerden en predikanten terug in Leiden, Duitsland of Engeland.
